Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

TARJIMANING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA TEXNOLOGIYALARI

03 October 2026

UDK 81’25

NIKOHDAN KEYINGI QAYNONA–KELIN MUNOSABATLARI BILAN BOG‘LIQ LEKSIK BIRLIKLARNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI

Shodiyaxon Maxmudovna Aripova*

Farg’ona davlat universiteti

✉ shodiyaaripova1976@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada nikohdan keyingi qaynona–kelin munosabatlarini ifodalovchi leksik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlari o‘zbek tili va lingvokulturologiya nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda qaynona, kelin, qaynota, ovsin, quda, kelinlik, qaynona bo‘lish, ro‘zg‘or, maslahat, duo, hurmat, ehtirom, murosa kabi birliklarning denotativ va konnotativ ma’nolari o‘rganiladi. Ushbu birliklar oddiy qarindoshlik munosabatini emas, balki o‘zbek jamiyatida nikohdan keyin shakllanadigan ijtimoiy rollar, katta-kichikka hurmat, oilaviy mas’uliyat, o‘zaro muomala va an’anaviy qadriyatlarni ham ifodalaydi. Tahlil natijalari qaynona–kelin munosabatlariga oid leksikaning o‘zbek milliy-madaniy dunyoqarashini aks ettiruvchi faol qatlamlardan biri ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar

qaynona, kelin, qaynota, ovsin, quda, qarindoshlik leksikasi, milliy-madaniy birlik, lingvokulturologiya, oila, nikohdan keyingi munosabatlar.

DOI: 10.5281/zenodo.23277827

KIRISH

Til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik milliy dunyoqarashning leksik sathda namoyon bo‘lishini ta’minlaydi. Ayniqsa, qarindoshlik va oilaviy munosabatlarni ifodalovchi birliklar jamiyatdagi ijtimoiy rollar, odob me’yorlari va tarixiy tajribani o‘zida mujassamlashtiradi. Shu ma’noda nikohdan keyingi qaynona–kelin munosabatlariga oid leksika o‘zbek tilining lingvomadaniy qatlamini o‘rganish uchun muhim manbadir.

Qaynona va kelin munosabati o‘zbek oilaviy madaniyatida alohida ijtimoiy ahamiyatga ega. Ushbu munosabatlar faqat ikki shaxs o‘rtasidagi aloqa emas, balki yangi kelinning oilaga moslashuvi, avlodlar o‘rtasidagi muloqot, uy-ro‘zg‘or mas’uliyati, kattalarga hurmat va qarindoshlik tizimining kengayishi bilan bog‘liq murakkab ijtimoiy-madaniy hodisadir. Zamonaviy tadqiqotlarda ham qaynona, kelin kabi terminlarning o‘zbek oilaviy tizimidagi ijtimoiy rollarni ifodalashi qayd etilgan.

Tadqiqotning maqsadi nikohdan keyingi qaynona–kelin munosabatlari bilan bog‘liq leksik birliklarni aniqlash, ularning semantik va pragmatik xususiyatlarini tavsiflash hamda milliy-madaniy komponentlarini ochib berishdan iborat.

Tadqiqotda tavsifiy, semantik, lingvokulturologik va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Material sifatida o‘zbek tilidagi qarindoshlik terminlari, oilaviy muloqotda qo‘llanadigan so‘z va birikmalar hamda qaynona–kelin munosabatlarini aks ettiruvchi paremiologik birliklar olindi. Tahlilda birliklarning lug‘aviy ma’nosi bilan bir qatorda ularning konnotativ, baholovchi va pragmatik xususiyatlariga e’tibor qaratildi. Ling-

vokulturologik yondashuv orqali hurmat, oila, mas’uliyat, mehr-oqibat, sabr-toqat va ijtimoiy rol kabi madaniy semalar ajratildi.

1. Qarindoshlik terminlarining milliy-madaniy mazmuni

Qaynona va kelin munosabatlarini ifodalashda eng asosiy leksik birliklar qaynona va kelin terminlaridir. Qaynona nikohdan keyin erning onasi maqomidagi ayolni, kelin esa oila tizimiga nikoh orqali kirgan ayolni bildiradi. Biroq bu terminlarning nutqdagi qo‘llanishi faqat qarindoshlikni anglatib qolmaydi. Ular oiladagi mavqe, o‘zaro murojaat, hurmat va mas’uliyat bilan bog‘liq qo‘shimcha semantik qatlamlarga ega bo‘lishi mumkin.

Qaynota, ovsin va quda birliklari ham qaynona–kelin munosabatlari doirasini kengaytiradi. Ovsin bir oilaga kelin bo‘lib tushgan ayollarning o‘zaro qarindoshlik munosabatini bildirsa, quda nikoh orqali ikki oilaning qarindosh bo‘lishini ifodalaydi. Shu sababli bu terminlar alohida shaxsni nomlashdan tashqari, nikoh natijasida shakllangan ijtimoiy tarmoqni ham ifodalaydi.

2. Qaynona–kelin munosabatini ifodalovchi leksik birliklar

Mazkur birliklarni bir necha semantik guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhni shaxs va ijtimoiy rolni bildiruvchi birliklar tashkil etadi: qaynona, kelin, qaynota, ovsin, quda. Ikkinchi guruh oilaviy hayot va mas’uliyatni ifodalaydi: ro‘zg‘or, uy tutmoq, ro‘zg‘or qilmoq, xizmatini qilmoq, maslahat, duo. Uchinchi guruh baholash va munosabatni ifodalovchi birliklardan iborat: hurmat, ehtirom, mehr, sabr, oqibat, kelishuv, murosa. To‘rtinchi guruh ziddiyat va salbiy bahoni ifodalovchi birliklarni qamrab oladi: kelishmovchilik, ranjish, gap qaytarish, araz, janjal, norozi bo‘lish.

“Kelin bo‘lish” birikmasi o‘zbek madaniy kontekstida faqat nikohdan keyingi holatni bildirmaydi. U yangi oilaga moslashish, yangi qarindoshlik aloqalarini qabul qilish va oilaviy muhitda muayyan mas’uliyatni bajarish kabi madaniy mazmunlarni ham faollashtiradi. “Qaynona bo‘lish” birikmasi ham yangi oilaviy rolning yuzaga kelishini bildiradi. “Hurmatini joyiga qo‘yish”, “xizmatini qilish”, “duosini olish” kabi birliklar esa kattaga hurmat, xizmat va rozilikka erishish kabi qadriyatlarni ifodalaydi.

Bunday birliklarning ma’nosi kontekstga qarab ijobiy, neytral yoki tanqidiy tus olishi mumkin. Masalan, “ko‘ngliga qarash” hurmat va murosani anglatsa, “gap qaytarish” an’anaviy kommunikativ me’yor nuqtai nazaridan salbiy baholanishi mumkin. Demak, qaynona–kelin leksikasining pragmatik xususiyati uning vaziyat, suhbatdoshlar o‘rtasidagi ijtimoiy masofa va milliy odob me’yorlari bilan bog‘liqligida ko‘rinadi.

3. Paremiologik birliklarda qaynona–kelin konsepti

Qaynona–kelin munosabatlarining milliy-madaniy talqini xalq maqollarida yorqin namoyon bo‘ladi. “Kelin bo‘ldim – qaynonamga yoqmadim. Qaynona bo‘ldim – kelinimga yoqmadim” mazmunidagi paremiologik birlik ikki tomonlama munosabat va avlodlararo tajriba masalasini ifodalaydi. Unda qaynona va kelin o‘rtasidagi munosabat bir tomonning aybi bilan cheklanmay, ikki rolning vaqt o‘tishi bilan almashishi mumkinligi ko‘rsatiladi.

“Qaynona qaynaydi, kelini aynaydi” kabi birliklarda obrazlilik, kinoya va baholash kuchli. Bunday maqollar oilaviy munosabatdagi ziddiyatlarni yumoriy va metaforik shaklda ifodalash imkonini beradi. Paremiologik birliklar jamiyatdagi mavjud munosabatlarni aks ettirish bilan birga, muayyan xulq-atvor me’yorlarini baholash va avlodlarga yetkazish vazifasini ham bajaradi.

4. Milliy-madaniy komponentning asosiy ko‘rinishlari

Tahlil natijasida qaynona–kelin munosabatlariga oid leksik birliklarda bir nechta yetakchi madaniy semalarni ajratish mumkin. Birinchi sema — “katta-kichik munosabati”. Hurmat, ehtirom, duosini olish kabi birliklar kattalarga nisbatan odobni muhim qadriyat sifatida ko‘rsatadi. Ikkinchi sema — “oilaviy mas’uliyat”. Ro‘zg‘or, uy tutmoq, xizmat qilmoq singari birliklar oilaviy hayotdagi amaliy mas’uliyatni bildiradi. Uchinchi sema — “murosa va totuvlik”. Maslahat, kelishuv, murosa, mehr-oqibat kabi birliklar oilaviy barqarorlikni ifodalaydi. To‘rtinchi sema — “ijtimoiy baholash”. Yaxshi kelin, mehribon qaynona, qattiqqo‘l qaynona kabi birikmalarda shaxsning oiladagi xulq-atvoriga baho beriladi.

Zamonaviy ijtimoiy jarayonlar an’anaviy birliklarning talqiniga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Shahar hayoti,

alohida yashash, ayollarning ta’lim va kasbiy faoliyatdagi ishtiroki oiladagi rollarning qayta talqin qilinishiga olib kelishi mumkin. Bunda an’anaviy hurmat va qarindoshlik qadriyatlari saqlangan holda, shaxsiy hudud, o‘zaro kelishuv va teng mas’uliyat kabi tushunchalar ham kuchayadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, qaynona–kelin munosabatlariga oid leksik birliklarni uch asosiy funksional qatlamga ajratish mumkin: nominativ, baholovchi va pragmatik. Nominativ qatlam qaynona, kelin, qaynota, ovsin, quda kabi shaxs va ijtimoiy rollarni nomlaydi. Baholovchi qatlam ijobiy yoki salbiy sifat va birikmalar orqali munosabat ishtirokchilariga baho beradi. Pragmatik qatlam esa murojaat, maslahat, tanbeh, iltimos, rozilik va murosa kabi kommunikativ vazifalarni amalga oshiradi.

Ushbu qatlamlarning o‘zaro bog‘liqligi qaynona–kelin leksikasining lingvomadaniy tabiatini belgilaydi. Masalan, qaynona nominativ birlik bo‘lsa-da, uning real nutqdagi qo‘llanishi hurmat, yaqinlik yoki ziddiyat kabi pragmatik ma’nolarni yuzaga chiqarishi mumkin. “Duosini olish” birikmasi esa kattalarning roziligi va oilaviy baraka haqidagi madaniy tasavvurni faollashtiradi.

Mazkur birliklar tarjima jarayonida ham muhim. Qaynona, kelin, qaynota kabi terminlar boshqa tillarda lug‘aviy muqobillarga ega bo‘lsa-da, “duosini olish”, “hurmatini joyiga qo‘yish”, “xizmatini qilish” kabi madaniy mazmuni kuchli birliklarning to‘liq funksional ekvivalentini topish qiyin. Shuning uchun tarjimada kontekst, kommunikativ vazifa va milliy-madaniy komponent hisobga olinishi lozim.

XULOSA

Nikohdan keyingi qaynona–kelin munosabatlari bilan bog‘liq leksik birliklar o‘zbek tilida qarindoshlik munosabatlarini nomlashdan kengroq vazifani bajaradi. Ular oila, katta-kichikka hurmat, oilaviy mas’uliyat, mehr-oqibat, sabr, murosa, rozilik va ijtimoiy baholash kabi milliy-madaniy qadriyatlarni ifodalashda faol ishtirok etadi. Qaynona, kelin, qaynota, ovsin, quda kabi terminlar ijtimoiy rollarni nomlasa, “duosini olish”, “hurmatini joyiga qo‘yish”, “xizmatini qilish”, “ko‘ngliga qarash” kabi birliklar ushbu rollarning madaniy mazmunini ochib beradi.

Paremiologik materiallar esa qaynona–kelin munosabatlarining xalq tafakkuridagi baholanishini, jumladan, hurmat, murosa va ziddiyat kabi semantik yo‘nalishlarni ko‘rsatadi. Demak, mazkur leksik qatlamni o‘rganish o‘zbek tilining milliy-madaniy xususiyatlarini, oilaviy munosabatlar modelini va avlodlararo kommunikativ me’yorlarni chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu birliklarni o‘zbek va nemis tillari materiallari asosida qiyoslash, ularning ekvivalentlik darajasini aniqlash hamda tarjima strategiyalarini ishlab chiqish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Hojiev A. O‘zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 1981.

[2] Maslova V.A. Lingvokulturologiya. – Moskva: Akademiya, 2001.

[3] Telia V.N. Russkaya frazeologiya: semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekty. – Moskva: Yazyki russkoy kultury, 1996.

[4] Nasimova G., Norboboyeva Z. Qaynona kelin munosabatlari // Central Asian Journal of Education and Innovation. – 2025. – Vol. 4, №5. – P. 130–132.

[5] Alieva Sh.N. Qaynona va kelin munosabatlari // TADQIQOTLAR jahon ilmiy-metodik jurnali. – 2025. – Vol. 75, №3. – P. 93–96.

[6] Dudenredaktion. Duden – Deutsches Universalwörterbuch. – Berlin: Dudenverlag.